

никой не очаква да чуе. Той трябва да вижда откъд явлението, това, което е скрито от нашия поглед и което е в същност истинската причина за явлението. „В това отношение — пише Куюмджиев за Г. Мишев — неговите разкази нямат дълбочина, втори план, който да ги издига над явлението, да им придава общовалидност.“

Запомнила съм изказването на Куюмджиев, че обича парадоксите. Но не формалните. А съдържателните. Приложима ли е подобна дилема в стилистично и идейно-творческо отношение? В книгата на Куюмджиев „Критика и литературен живот“ намираме великолеппи примери в отстояване на такава критическа позиция. Защото става ясно, че „неговите парадокси“ не черпят сили нито от външни аналогии, нито от техните прети разминавания. Прочитайки статиите „Талант и воля за творчество“, „Два етюда за Павел Вежинов“, се убеждаваме, че само по пътя на съдържателния парадокс са обясними някои страни на творческия процес, както и на неговите конкретни художествени резултати.

Разглеждайки „Барьерата“ на П. Вежинов, Куюмджиев привежда само един аргумент: „В чудото може да се повярва, то не може да се аргументира.“

Необходимо ли е повече?

Критикът е намерил ключ към онай „творческа енергия“, която оформя от кипящия процес — воля за живот, ражда искрите на хуманността, на красотата.

Поради ограничените размери на една рецензия невъзможно е да се изброят интересните и принципино верни анализи на Куюмджиев, свързани не само с българската белетристика, но и с характера на оценките за нея. А такива моменти съдържат статиите: „И още едно мнение за „котловинната литература“, „Ефрем Каранфилов в нашата критика“, „По дирята на „безследно изчезналите“, „Ерос и Танатос“, „Занаят или съдба“, където критикът много точно определя мястото и ролята на разглежданите автори в съвременния литературен процес.

Трябва задължително да се отбележи приносния характер на третата глава от книгата „Из биографията на романа „Тютюн“. Аналитично, вещо, Куюмджиев привежда като доказателствен материал различни критически становища относно романа на Д. Димов, за да покаже както непознатата до този момент за българската култура в такава остра форма литературна борба (а когато разискванията са преустановени, пише Куюмджиев, „Тютюн“ се превръща в „недостигаем свещен предмет, канонизиран предварително, мумифициран, умъртвен от могъщата ласка на административната власт. Той остава ням за близо едно десетилетие“), така и да подчертае органичната сила на гениалните творения на човешкия дух.

Разкривайки внимателно, усърдно, упорито и умно „измеренията“ на естетическия климат, Куюмджиев пластично изгражда самия твор-

чески феномен на писателя Д. Димов: „Всичко това би било — пише Куюмджиев относно редакцията на романа — дълбоко трогателно, дори величествено, напомнящо нещо древно-човешко, когато творецът, бард и жрец, и народът представляват едно цяло, и актът на творчеството е един общ обред, обща жертва и изкупление, ако не съществуваше пропаст между изтънченото художествено и морално-философско мислене на Димитър Димов и културното равнище на тях, които искаха да го направят свой, които се надяваха, че разликата между „народа“ и твореца е злиена; ако в същност преодоляването на отчуждението тук не беше външно, лъжеспредоляване; ако всичко това не беше едно насилие над творческата и интелектуална природа на писателя; ако той не беше принуждаван да бъде достъпен, „народностен“, което фактически означаваше лъженародностен“. Дългогодишните проучвания на Куюмджиев върху творчеството на Д. Димов говорят не само за задълбочени и трайни критически интереси. В цитираното, както и в цялостното изследване на Куюмджиев за Д. Димов не е трудно да се открие духовното им родство. Тук не става дума за това, че Куюмджиев по принцип притежава способността да се „превръща“ в творческата среда и по такъв начин да постига убедителни психо-естетически обобщения. А за изтъкване на ония страни в творческия процес, чието изяснение на преден план вече придобива принципно естетически акцент. Спрямо повишения читателски интерес към оригиналната интерпретация на Димовото творчество от Куюмджиев полезно би било последната глава от „Критика и литературен живот“ да бъде преиздадена — евентуално разширена — в самостоятелна книга.

Марияна Тодорова

„ИСКУССТВО И МИРОВЫЕ РЕЛИГИИ
(СИСТЕМА ИСКУССТВ В СТРУКТУРЕ МИРОВЫХ
РЕЛИГИИ)“ от Е. Г. ЯКОВЛЕВ. М., 1977

В предговора към книгата си „Искусство и световните религии“ Е. Г. Яковлев пише: „Този труд е посветен на един от аспектите на взаимодействието на изкуствата със световните религии (будизъм, ислям, християнство) и участието му в духовната култура на човечеството, а именно — на проблема за функционирването на изкуството в структурата на тези религии. При това в взаимодействието се разглежда на различните форми на художественото и религиозното съзнание, т. е. в аспекта на философско-естетическия, теоретическия анализ, което позволява да се определи точно методологическият характер и границите на даденото изследване. Същевременно ние смятаме, че това дава възможност да се определят някои общотеоретически принципи, които могат да бъдат полезни и за естетиката, и за

теорията на научния атеизъм, и за религиознанието, и до известна степен за историческото и теоретическото изкуствознание.“

Такива са задачите, които си е поставил авторът на това изследване. В основата на дадената книга са залегали специални лекционни курсове, четени от него през различно време в Ханой, в някои факултети на Будапещенския университет и във Философския факултет на Московския държавен университет. Някои от проблемите, които се осветляват в труда, са били също така изложени в доклади, четени от Е. Г. Яковлев на V, VI, VII международни конгреси по естетика в Амстердам, Упсала, Букурещ.

Но трябва особено да се подчертае, че много от идеите в това интересно изследване са възникнали не толкова в резултат на теоретически размисли и строг логически анализ, а са родени от непосредственото съприкосновение на автора с изкуството на Индокитай, Далечния Изток, Средна Азия и християнския Изток и Запад.

Трудът на Е. Г. Яковлев е изграден от четири глави: „Религиите в света и системата на изкуството“, „Будизмът и изкуството“, „Ислямът и изкуството“, „Християнството и изкуството“. Авторът напълно съзнава, че проблемите, разглеждани в неговия труд, съвсем не изчерпват цялата сложност на такива духовни явления като изкуството и религията, но извършеното от него му позволява да пристъпи към тях от методологическа позиция, да разглежда различните степени на взаимодействие на изкуството с религията, да представи „механизмът“ на взаимодействието, който се изгражда в продължение на хиляди години от историята на духовната култура.

Е. Г. Яковлев смята, че това не е само историческа, историко-философска или историко-естетическа, а по-скоро съвременна проблема. Логиката на взаимодействието на системите на изкуството в структурата на световните религии, диалектичката противоречивост на тези отношения му помагат по-задълбочено да разкрие всеобщите принципи и тенденции, които определят своеобразието на това взаимодействие в съвременния свят. Според автора световните религии винаги са се стремили да абсолютизират духовната основа на естетическите потребности, да придадат мистически характер на историческите форми на обществените отношения и човешкото съзнание, но те не са могли да се откажат от образно-художественото изразяване на своите идеи, от използването на естествените духовно-естетически потребности на човека. Всички световни религии са немислими без системата на художественообразното обосноваване на техните догми, което ги превръща в популярна форма на идеализма. Затова будизмът, ислямът, християнството се стремят да експлоатират художественообразното мислене на народния живот и се опитват да превърнат своята интерпретация на художественообразното отражение на живота в първопричина за ес-

тетическите потребности на човека. Теоретическо оправдание на подобно тълкуване предлага още Платон, защото в основата на битието на идеалното и материалното той поставя религиозно украсената идея за прекрасното, която, осветена от своето божествено начало, става съвършена. Подобна идея за превъзходството на религиозното начало над художественото възприема и Хегел, за когото „религията като всеобщо съзнание на истината съставлява съществена предпоставка за изкуството“. Според него и изкуството, и религията, и философията изразяват абсолютния дух в различни форми: философията — в понятия, религията — в представи, изкуството — в образи. Хегел счита, че образното изразяване на духа е най-непълноценното. Опирайки се на религията, то става по-съвършено. Така той иска да утвърди вечната и неразривна връзка на изкуството с религията, като идеалистически и превратно обяснява природата на духовната дейност на човека. Бидейки не само идеалист, но и диалектик, Хегел не разглежда тази взаимовръзка като вечно дадена и неизменна, а като исторически подвижна.

Авторът на труда задълбочено и компетентно проследява стремежа на световните религии да обосноват „теоретически“ философския идеализъм. Този продължителен исторически процес на мистификация на причинно-следствените връзки в духовното развитие на обществото се отразява в практиката на съвременната теология в буржоазното общество. Защото днешните буржоазни философи и теолози се безпокоят за бъдещето на религията, за нейното място в духовния и социалния живот на съвременното и бъдещото общество. Затова известният английски историк и философ Арнолд Тойнби свързва вечната необходимост от религия с ограничеността, относителността на историческите граници на човешкото познание. Според него: „Доколкото машабите на човешкото невежество са грамадни, а областта на познатото — ограничена, дотолкова религията е необходимо присъща на човешката природа и е един от нейните неотменими признаци.“

Така авторът на труда съвсем логически идва до въпроса, какви духовни ценности дава религията на естетическото съзнание на днешния човек въз основа на художествената практика на съвременното буржоазно общество? Отговаряйки на този въпрос, той придава на своя труд актуално-съвременен характер. Според него тази художествена практика показва, че буржоазното изкуство в неговите най-крайни направления се отказва от хуманистическите традиции и все повече и повече клони към субективизма, към оправданieto на индивидуализма, към отчаянието и духовната самота. Всичко това го сближава с религиозното светуосещане, с религиозния индивидуализъм, с религиозното разбиране на личността. Подобни тенденции намират отклик в съвременния религиозен живот в капиталистическото общество и се оценяват по-

ложително от кръговете, които са готови да застанат на пътя на модернизация на изкуството. Но освен посочените субективистични желания според Е. Г. Яковлев съществуват и обективни процеси, които сродяват например такива направления в буржоазното изкуство като абстракционизма и сюрреализма с практиката на световните религии. Обективните процеси, извършващи се в буржоазното общество, с цялата си убедителност говорят за възраждащите усилия на мистико-религиозните и идеалистическите елементи в естетическото съзнание във всички сфери на буржоазната култура. Това говори за безпомощността на буржоазната идеология, за неспособността ѝ да отрази и осъзнае прогресивните тенденции в съвременния духовен живот. Нагледен пример за този процес на сближаване на религиозната идеология с крайните явления на модернизма в изкуството авторът открива в абстракционизма. За него крайните течения на модернизма са близки до идеологията на световните религии, защото в забъркани, ирационални форми проповядват религиозната идея за преходността на земното битие, утвърждавайки вечността на ирационалните и свръхестествените ценности. Разликата е само в това, че докато световните религии обещаваат на човека блаженство в рай, то тези течения не могат да му дадат даже тази илюзия и затова тяхната мистика и отчаяние са още по-безизходни, отколкото мистиката и отчаянието на религията. Това говори за дълбоката духовна криза и дехуманизация на съвременното буржоазно общество, защото последното не може да общае на хората даже илюзорен рай, мистифицирайки тяхното битие. Ето защо в буржоазното общество у човека често възниква чувството за социална незащитеност, чувство, близко до религиозното усещане, което отново го тласка към религиозната вяра.

Тук ние нямаме възможност да се спираме на отделните страни на взаимодействието на световните религии и изкуството, които са компетентно и задълбочено разглеждани в това изследване. Искаме само да споменем проблемите, свързани със социалните аспекти на художествено-религиозната цялостност, които според нас са едни от най-интересните и оригинално разработените в книгата. В историята на художествената култура авторът открива два основни слоя: в първия, социално-актуалния слой, се реализират исторически конкретни социални и художествени проблеми. В този слой според Е. Г. Яковлев възникват художествени методи и стилове, които са най-адекватни на историческия художествен вкус, като античната драма и пластическите изкуства, готиката и ренесанса, класицизма и романтизма, реализма и модернизма. Но наред с този социално-актуален слой той открива съществуването на дълбок, „неподвижен“, народномитологичен слой, където се съхраняват, преминавайки от епоха в епоха, универсалните и националните художествени ценности. Според него тази култура почти не е

претърпяла стилови изменения, нейните художествени образи са устойчиви и самостоятелни. В този слой се съхранява и функционира фолклорното, народното художествено самосъзнание, което се опира на древните основи на митологическото съзнание. В него функционира „карнавалното“ изкуство на народните маси в ново време, което на свой ред се опира на фолклора. И накрая в него живее изкуството, функционално свързано с религиозното съзнание и църковната практика. Това изкуство е доста условно и символично, неговата образност асимилира в себе си не само достойнствата на народния художествен вкус, но и закъстенелите, рутинни елементи на духовния живот на умиращите социални слоеве и класи. Същевременно авторът изтъква, че художникът, който се намира на степената на социално-актуалния слой, достига значителни успехи само тогава, когато възприема дълбоките основи на народномитологичното съзнание, като великите художници Есхил, Софокъл, Шекспир, Толстой, Рублов, Джото. В противен случай неговите произведения остават повърхностни и псевдохудожествени. По такъв начин разглеждането на изкуството като художествена цялост, в която органически са съединени народномитологичното съзнание със социално-актуалната проблематика, дава възможност на Е. Г. Яковлев да открие методологическия принцип, с чиято помощ попълно разбира неговата естетическа универсалност и социална значимост. Е. Г. Яковлев счита, че значението на художественото произведение се определя от синтеза на тези две начала, в които се вплита неповторимостта на индивидуалността на художника, богатството на неговата субективност. Ето защо художественото произведение е резултат на взаимодействието на „развиващите страни на обективната реалност (природо-социалната действителност), пречупена през народномитологичния и социално-актуалния слой“.

Всё в този план авторът нахвърля много интересни и оригинални мисли за мита, който лежи в източниците на художественото мислене и заедно с това се трансформира, продължава да живее, бидейки първоначално синкретична форма на общественото съзнание, без да е загубил тези си качества в своето историческо развитие. Причината за това е, че „изкуството, религията, философията се намират във върха на идеологическата надстройка на обществото, създават устойчиви форми на познанието и са способни да проникнат в неумените на битието на човека и природата (друг въпрос е до каква степен им се отдава да постигнат това)“. Затова авторът разглежда митотворчеството като една от съставните части на историята на художествената култура, което в процеса на своето развитие преминава през различни стадии и типове митове. Същността на художествения мит се състои в това, че той схваща „общото състояние на света“ (Хегел) и го възпроизвежда в епическа цялост. Тези качества на първоначал-

ния мит: 1) разкриването на причинната връзка между човека и обективната реалност; 2) пределната обобщеност на характера на митологическия образ, който тегне към символа; 3) ясно изразеният идеален характер на неговите образувания неизбежно го правят явления от художествен порядък, към което се стреми изкуството. Заедно с това пределната обобщеност и отдалеченост на мита от конкретната реалност, от реалните събития, крие в себе си възможност да се измести от него реалното съдържание и той да се изпълни с мистифицирани, илюзорни идеи. Така възниква религиозният мит и изобщо митът-илюзия, който може да бъде не само религиозен, но и социален, т. е. форма на хипертрофиране и обожествяване на социалните сили. Така възниква и своеобразен „втори предметен свят“, който няма реални съотношения с конкретните процеси на социалното развитие. По такъв начин митът се превръща в мит-култ, изпълнен със свръхестествено ирационално съдържание, което заляга и в основата на религиозната вяра. В този смисъл са много интересни наблюденията и съжденията на автора за „Символ“, идеал, канон“, „Социалната „неутралност“ на будизма и изкуството“, „Философско-естетическата алтернатива на исляма“, „Естетическото своеобразие на художествената култура на „мюсюлманските „народи“, „Религиозният символ и художественият символизъм“, „Християнският канон и и художественият стил“ и др.

Книгата на Е. Г. Яковлев „Изкуството и световните религии“ е логически завършек на дългогодишните му занимания с въпросите на изкуството и религията. От трите му досегашни изследвания: „Естетическото чувство и религиозното преживяване“, „Естетическото съзнание на изкуството и религията“, последната му работа е най-завършена и зряла. Тъй като през последните години тези проблеми живо се обсъждат и у нас, книгата на Е. Г. Яковлев „Изкуството и световните религии“ представлява интерес и за българския читател. С голямата си ерудиция, с тънко анализирани на взаимодействието между изкуството и религията, с полемическия си дух, насочен против съвременните буржоазни теории по въпросите на религията и изкуството, професорът от Московския държавен университет Е. Г. Яковлев е създал едно много талантливо, наситено с богат материал и наблюдения изследване на тази сложна и все още не достатъчно разработена проблематика.

Стоян Илиев

WERNER BAHNER. FORMEN, IDEEN, PROZESSE IN DEN LITERATUREN DER ROMANISCHEN VÖLKER. Band 1: Von Dante bis Cervantes. Academic Verlag, Berlin, 1977

Вернер Банер е автор на многобройни монографии и статии върху историята на романските литератури, както и върху романското

езикознание. В своята най-нова книга той си поставя за задача да проследи идеологически и литературни процеси, характерни за прехода от феодализъм към капитализъм в отделните романски страни, да разкрие постъпателното им движение и да набележи основни линии на развитие.

Книгата се състои от поредица статии, организирани около двете главни явления на Ренесанса — формирането на националния език и съзнание и прехода от теоцентрична към антропоцентрична представа за света с оглед неговите последствия за изграждане на ренесансовия реализъм и жанрови форми.

Създаването на националните романски езици авторът проследява в продължение на столетия, разкривайки вътрешната динамика на процесите. Първата част започва с изследване теоретичните възгледи на Данте за достойнствата на родния език с цел обособяването и издигането му на нивото на литературен език и завършва с кратък преглед на националните елементи в езиковото и историческото съзнание на романските хронисти от XVII в. Център на изследванията представлява втората статия, озаглавена „Националната функция на литературата от гледище на родноезиковия хуманизъм“. Представените в статията за Данте начални форми (преди всичко принципът за природното равенство на родния език с античните езици и за вътрешно присъщата му богата изразна сила) се изследват вече в зрялата фаза на тяхното развитие — авторът проследява разгърнатото теоретическите и практическите борби на XVI в. за превръщане на родния език в национален език, за неговото пълно разгръщане и утвърждаване като „подходящо за всички жизнени сфери комуникационно средство“ (с. 49).

Изходен момент в изследванията представлява флорентинският буржоазен хуманизъм и неговите постижения в еманципацията и оформянето на родния език — от Салutati, Бокачо и Леонардо Бруни през Леон Батиста Алберти до Лоренцо ди Медичи. Особено внимание е отделено на съчинението на Пиетро Бембо „Prose della volgar lingua“, разгледано като „манифест на родноезиковия хуманизъм в Италия“ (с. 68); по-нататъшното развитие се проследява в светлината на предизвиканата от теоретичната програма на Пиетро Бембо и остра дълголетна полемика, при което класически хуманизъм и родноезиков хуманизъм не се противопоставят рязко един на друг. В диалектичното напрежение между позоваване и въздигане на гръко-римския образец, от една страна, и възхвала и защита на родния език, от друга, авторът вижда вътрешната динамика в националноезиковото оформяне, защото едновременно с отхвърлянето на латински и издигането на родния език „принципите на класическия хуманизъм се прилагат по конструктивен начин към съответния роден език и особено към неговата литература“ (с. 49).